

Liefde

WILLEM J. OUWENEEL

INHOUDSOPGAVE

Woordje vooraf	5
1. Spaanse zusterliefde	7
2. Twee uitzonderlijke rabbijnen	15
3. De koning en de liefde	23
4. Het koninkrijk en de vergeving	32
5. Jezus de nieuwe Mozes	41
6. De Tien Geboden 'vertaald'	50
7. Liefde tussen Vader en Zoon	59
8. De vijf Bijbelse liefdes	68
9. De vier liefdes	77
10. Liefdedaden als deel van het evangelie	85
11. Discipelschap en liefde	93
12. De rijke jongeman	102
13. Verliefdheid	111
14. De barmhartige Samaritaan	120
15. De verloren zoon	129
16. David en Jonathan	138
17. De meeste van de drie is de liefde	147
18. Onwijze liefde	155
19. Zelfopofferende liefde!?	164
20. Liefde in de Spreuken	173

21. Liefde voor de smeerlappen	182
22. Liefde en (on)trouw	191
23. Liefde moet je doen	200
24. Liefde in de eindtijd	209
25. Liefde in het Vaderhuis	218

WOORDJE VOORAF

Zomaar een boekje met wat losse stukjes over liefde vanuit een Bijbels perspectief. Over de liefde van God, de liefde van Jezus en de liefde van gewone mensen, naar Boven toe, naar beneden toe en naar elkaar toe. Liefde in alle maten en soorten. Beginnende liefde en gerijpte liefde. Prachtige liefde en valse liefde. Wijze liefde en domme liefde. Zich verdiepende liefde en afzwakkende liefde. Goede liefde en verkeerde liefde. Lichamelijke liefde en geestelijke liefde. Over het mooie van de liefde en over het moeilijke van de liefde. Over liefde en verliefdheid (en zelfs verliefderigheid). Over lief en lievig. Over liefhebben en niet meer zo liefhebben.

Een boekje met vijftientwintig hoofdstukjes. Eet ze niet allemaal achter elkaar op, maar neem af en toe eens een hoofdstukje uit de doos. En kauw er een beetje op, zodat het goed bezinkt. En vertel af en toe aan iemand (of Iemand) dat je van die persoon houdt. Want liefde is als zuurstof: geen mens kan er zonder.

Loerik (bij Houten), voorjaar 2021

1

SPAANSE ZUSTERLIEFDE

De zustertjes stonden ons al op te wachten. Ik was aangekomen in het onooglijke Spaanse dorpje met de lange naam: Bercianos del Real Camino, 'Bercianos van de Koninklijke (Jakobs)weg'. Het was 2005; ik was al lopend onderweg van de Franse grens naar de beroemde Spaanse bedevaartsplaats Santiago de Compostela, 850 km verderop gelegen, waar de apostel Jakobus begraven zou liggen. (Ik heb die reis uitvoerig beschreven in mijn roman *De Vrouwe van de Camino*.) Bercianos was een van die dorpjes waarvan de huizen bijna allemaal van *adobe* (roodbruine leem) gemaakt waren, wat ze een merkwaardig aanzien gaf. Hier wilde ik de nacht doorbrengen in de pelgrimsherberg, die van diezelfde bruine leem was gemaakt. Ik had er geen flauw idee van wat me hier te wachten stond, terwijl dat verblijf een van de gedenkwaardigste van de hele Jakobsweg zou worden.

Al direct werd ik enthousiast verwelkomd door het team van de herberg. Dat bleek hoofdzakelijk uit vier Augustijner nonnetjes te bestaan. Zuster Carmen leek iets ouder, en zuster Carolina, die het stralendst

kon lachen, leek de jongste te zijn. En dan had je nog zuster Consuela, die zo mooi gitaar bleek te kunnen spelen en gelukkig Frans sprak, en de Peruaanse zuster Magdalena. Het waren schatten, die de meeste pelgrims onmiddellijk voor zich wisten in te nemen en in de hele herberg een bijzondere sfeer van liefde schiepen.

Het avondeten werd er gezamenlijk klaargemaakt; elke pelgrim ontving de opdracht van de zusters er iets voor mee te brengen. Ik kreeg de taak een kilo tomaten te kopen, anderen moesten sla, uien, olijven, appels, pruimen, macaroni en dergelijke aanschaffen. Dat was nog niet eens zo gemakkelijk, want het was zondag, en de *tienda*, het dorpswinkeltje, zou pas tegen het eind van de middag weer opengaan. De zusters kondigden tevens een programma aan zoals ik het onderweg nog nergens had meegemaakt: om half zes zingen vóór de herberg, daarna de maaltijd klaarmaken, daarna zou er een bidstond gehouden worden, jazeker! Daarna zouden we eten, aansluitend zouden we de pelgrims-zegen ontvangen en ten slotte zouden we allemaal gezamenlijk naar de zonsondergang kijken. Dit was niet een herberg om alleen maar te overnachten, maar om er, als je dat tenminste wilde, ook geestelijk op te laden.

Door de toevloed aan gasten raakte de herberg overvol. Het was gelukkig weer eens een onderkomen waar géén stapelbedden waren, maar dat betekende

wel dat alle ruimte tussen de bedden opgevuld werd met dunne matrassen die ook vol gelegd werden met pelgrims. Zo was er een nieuw groepje gasten aangekomen, dat pas zijn tweede wandeldag achter de rug had. Ze behoorden tot dezelfde parochie van vroom katholieke Fransen met wie ik ruim een week eerder op een andere plek had kennisgemaakt. Deze week was het de beurt van deze nieuwe parochieleden om hún stuk van de Jakobsweg te lopen. Ze waren gisteren pas begonnen met een beperkte afstand, en vandaag was het hun eerste stevige wandeling geweest. Ik sloot onmiddellijk vriendschap met een van hen, een wat oudere, vrolijke man, die Charles bleek te heten.

Na de afgelegde zevenentwintig kilometer en na de gebruikelijke douche genoot ik eerst van een lange *siesta*, net als veel andere pelgrims. Daarna stapte ik samen met de opgewekte Charles de herberg uit. Het dorpje leek wel uitgestorven. Nauwelijks een levende ziel vertoonde zich op straat. Alle vrouwen en kinderen leken te slapen, terwijl alle mannen zich op deze zondagmiddag in de bar verzameld bleken te hebben om... fanatiek domino te spelen.

Om half zes was het zingen met de zusters geblazen, buiten vóór de herberg. Hier kwamen betrekkelijk weinig pelgrims opdagen, misschien omdat ze niet konden zingen óf omdat ze geen belangstelling hadden. Natuurlijk was ook Charles met zijn parochiegenoten aanwezig. We zaten in een halve kring rond

de deur van de herberg, op stoelen die naar buiten waren gesleept. Het enige mannelijke lid van het herbergteam voerde een flamenco-dans voor de gasten uit met cd-begeleiding. Dat was een eigenaardige ervaring. In het uitgestorven dorpje klonk daar alleen die cd en maakte een jongeman in bloedige ernst en helemaal alleen zijn langzame flamenco-passen. De zusters glommen van plezier en juichten hem opgewonden toe.

Maar vooral leerden de pelgrims die middag mooie liederen over de geestelijke betekenis van de Camino, zoals dit: 'De weg zullen wij niet alleen afleggen, U zult met ons mee wandelen. Verbonden met U zullen wij zijn als uw armen, open voor de mensheid. En wanneer het lopen voor ons zwaar wordt, zult U altijd met ons zijn. Wij zullen aan allen uw boodschap brengen, aankondiging van vrede en van liefde.' Ik zong het, toen ik eenmaal de melodie te pakken had, enthousiast mee. Van hieruit zouden we de hele mensheid met Gods vrede en liefde bekendmaken! Trouwens, ik werd vooral getroffen, niet zozeer door de zang en de dans, als wel door de hele sfeer van liefde, gastvrijheid en barmhartigheid die de lieve zusters zelf uitstraalden.

Toen de *tienda* om zes uur openging, dromden de pelgrims massaal naar binnen om hun inkopen te doen. Terug in de herberg maakten de pelgrims onder de opgewekte leiding van zuster Carmen het eten klaar: sla met tomaten, olijven, tonijn; macaroni; prui-

men en koekjes toe. Vrolijk en plagerig gaf Carmen mijn wat onhandige persoonskaartje aanwijzingen bij het voorbereiden van de maaltijd. Ze sprak me voortdurend aan met 'Guillermo', de Spaanse variant van Willem.

Om zeven uur was er een bidstond – ja, zo heette het echt – in het kapelletje, waar met grote letters op de muur stond: *Yo soy el Camino*, 'Ik ben de Weg'. Dat sloeg op Jezus, legde zuster Carolina blijmoedig uit. Hij alleen was de ware weg naar het hart van God. De kleine ruimte zat opgepropt vol met pelgrims. De Franse parochianen, Charles in het midden, zaten op de voorste rijen. Ik was er verbaasd over dat verschillende katholieke aanwezigen zich in vrije gebieden uitten, waarbij vooral de Franse groep zich kranig weerde. Af en toe hief er één een Frans refrein aan, dat na een paar keer door iedereen meegezongen en door de zusters op de gitaren begeleid werd. Het was een warme ervaring.

Om acht uur was de gezamenlijke maaltijd en om negen uur was er de pelgrimszegen in het kapelletje. Daar werd de zegen van de Camino uitgesproken zoals ik die nu al meermalen gehoord had. Abraham kwam voorbij, al reizende van Ur naar Mamre, de Maagd van Filermo, reizend van Rhodos naar Malta, en de engel Rafaël, reizend van Ninevé naar Rages. Allemaal onderweg. Aan het eind van de kleine bijeenkomst liep de kleine zuster Carolina als eerste naar buiten. Ze bleef bij de deur staan met een vat wijwater. Elke bezoeker

die naar buiten kwam, kreeg het gewijde water op zijn of haar voorhoofd en ontving een zegenwens van het stralende nonnetje. Er was geen denken aan dat ik als protestant mij aan deze handeling kon onttrekken en ik zou dat ook niet eens gewild hebben. Hup, daar had ook ik mijn plens wijwater te pakken.

‘El Señor te bendiga, Guillermo!’ ‘De Heer zegene je, Willem!’

‘Gracias,’ mompelde ik. ‘Bedankt’.

Ik liep naar buiten, net als de anderen, om samen naar de prachtige zonsondergang te kijken. Zonder veel te zeggen staarden we allemaal over het wijde veld, waar in de verte de zon als een bloedrode bal langzaam achter de horizon wegzonk. De zonsondergang en de plechtige stilte leken wel deel uit te maken van de spirituele momenten die de pelgrims zojuist achter de rug hadden. Toen de zonnebal helemaal uit het zicht was verdwenen en de stemmen weer waren losgekomen, verscheen er een Galicische *gaita* (doedelzakspeler) ten tonele. In de langzaam invallende duisternis ontlokte hij vrolijke wijsjes aan zijn instrument. De pelgrims kwamen in beweging en voerden de ene na de andere volksdans uit. Ik keek uit over het vlakke land en naar de felrode streep die vlak boven de westelijke horizon nog zichtbaar was. Ik keek naar de roodbruine herberg en naar de nonnetjes die daar lachend stonden toe te kijken. En ik keek naar de vrolijk dansende mensen, die maar doorgingen met dansen, in

grotere en kleinere kringen, hand in hand. De uitgelaten Charles gaf ongemerkt leiding aan de kringen, die zich naar binnen en weer naar buiten bewogen en weer terug. In het vallende duister vervaagden de dansers steeds meer. De nonnetjes bleven toekijken, met die merkwaardige blijde glans op hun gezichten. De klanken van de *gaita* gaven het gebeuren een weemoedig cachet. Het avondrood, de schemering, de doedelzak, de zusters, de dansers, ze mengden zich tot een wonderschoon palet. Het was een avond om nooit te vergeten.

De volgende ochtend was er al heel vroeg beweging op de slaapzalen in Bercianos. De bedden en matrassen waren dicht opeengepakt, maar bij de eerste schemering zochten de vroege opstaanders zich al een weg tussen de slapers door naar de toiletten en de wastafels. Net als de anderen nam ik een eenvoudig ontbijt tot me. Ik vertrok om zeven uur en nam speciaal afscheid van zuster Carmen, die mij steeds Guillermo genoemd had. Ik aarzelde heel lang of ik de lieve zuster een afscheidszoen zou geven of niet. Kon je dat bij een non wel doen? Ten slotte waagde ik het niet zuster Carmen ten afscheid te zoenen – en had daar de rest van mijn pelgrimage spijt van.

Toen ik mij op weg begaf, kwam ik na korte tijd tot mijn blijde verrassing twee andere zusters tegen. Het waren de glunderende Carolina en Consuela, die al

vroeg op pad waren gegaan om een paar kilometer lang de Jakobsweg te wandelen, zich dan om te draaien en de pelgrims tegemoet te lopen. Op die manier konden ze stuk voor stuk afscheid van ons te nemen. Wat een toewijding, wat een hartelijkheid, dacht ik bij mijzelf. Het werd warm vanbinnen als ik dacht aan deze wel heel bijzondere herberg, die mij geestelijk zo goed had gedaan. Het was een stukje paradijs geweest. Het eten was karig, de bedden waren armzalig, het dorpje stelde niks voor – maar alles werd goed gemaakt door vier betrekkelijk jonge vrouwen, die niets anders deden dan met de pelgrims zingen en bidden, hen te zegenen, en vooral golven van liefde over hen uit te storten. En dat dag in, dag uit, elke dag voor een totaal nieuw gezelschap. Als ik aan mijn al aardig lange leven terugdenk, is er – buiten mijn gezin en mijn vriendenkring – haast geen plek te bedenken waar ik even maar, nog geen etmaal, maar toch zo sterk, in pure liefde ondergedompeld ben geweest.

TWEE UITZONDERLIJKE RABBIJNEN

Tegenwoordig koop ik mijn nette kleren bij een nette Joodse eigenaar van een groot kledingmagazijn, midden in de Betuwe. De geschiedenis van zijn familie interesseerde mij bijzonder, en dus heb ik mijn genealogische hobby op hem losgelaten. Daardoor ontdekte ik dat mijn kledingverkoper langs een lange reeks van generaties een nazaat was van een wel zeer beroemde rabbijn: Hillel de Oudere. En aangezien de overlevering vertelt dat Hillel via zijn moeder een nazaat was van koning David, kon ik mijn Joodse kledingmagazijnhouder dus trots een stamreeks overleggen die via Hillel en David helemaal terugging tot Adam en Eva! Want als je eenmaal bij David bent uitgekomen, is het niet moeilijk om de stamreeks verder terug te volgen tot het begin aan toe.

Hillel de Oudere! Een grote naam in het Jodendom. Jezus zal misschien een jaar of vijftien zijn geweest toen Hillel in Jeruzalem overleed (in het jaar 10 van onze jaartelling). Onwillekeurig denk je dan: toen Jezus als twaalfjarige jongen samen met zijn moeder Maria en zijn pleegvader Jozef het tempelplein betrad

en tussen de Joodse leraren zat (Luk. 2:46-47), zou Hillel daar toen ook bij geweest zijn? Zou Hillel een van de rabbi's zijn geweest die stomverbaasd waren over Jezus' diepzinnige vragen én antwoorden? Zou Jezus daar toen nog wat van Hillel geleerd hebben? Of zou Hillel soms iets van die jonge Jezus geleerd hebben!? Konden we maar even een kijkje nemen...

Hillel – een mooie naam, die 'geprezen' betekent. De naam is van dezelfde familie als het woord *halleluja*, dat betekent: 'Prijs de Heer!' Hij werd bijgenaamd *haZaqên*, 'de Oudere'; deze bijnaam was bedoeld óf als een eretitel die zijn positie onder de rabbi's aangaf, óf om hem te onderscheiden van een andere Hillel (of van zijn nazaat Hillel de Jongere).

In de Joodse wereld van rond het begin van onze jaartelling was deze grote Torahgeleerde (Torah = Wet van Mozes), Hillel, waarschijnlijk de meest opmerkelijke orthodoxe leider van het hele Jodendom. Hij leefde vermoedelijk van ca. 60 of 50 v.C. tot ca. 10 n.C., maar de Joodse traditie maakte van hem graag een nieuwe Mozes en liet hem 120 worden (ca. 110 v.C.-10 n.C.). Dat is blijkbaar het voorrecht van heel bijzondere mannen: de Joodse traditie wil dat de profeet Jesaja en de schriftgeleerde Ezra ook 120 zouden zijn geworden. Sommigen leggen Genesis 6:3 zo uit, waar God zegt van de mens: 'Zijn dagen zullen [voortaan] 120 jaar zijn.' Dat geldt dan blijkbaar alleen voor heel bijzondere mensen, zoals Mozes, Jesaja, Ezra en... Hillel.

In de tijd van de Tweede Tempel was het geestelijk leiderschap over het Joodse volk in handen van *zoegot*, dat wil zeggen: 'paren' van religieuze voor mannen. In totaal zijn er vijf van zulke paren geweest. Een van zo'n paar mannen was altijd de voorzitter van het Sanhedrin, de Raad die besliste over religieuze en daaruit voortvloeiende politieke en juridische zaken, en werd aangeduid als *nasi* (letterlijk 'vorst'). Dat Sanhedrin kennen we maar al te goed uit het Nieuwe Testament, want zowel Jezus als de twaalf apostelen, Stefanus en Paulus zijn voor die Raad gedaagd geweest (Matt. 26:59; Hand. 4:13-15; 5:21,27; 6:12; 22:30).

De andere man van elk 'paar' werd *av bet din* genoemd, letterlijk: 'vader [lees: hoofd] van het gerechtshuis'. In de tijd van Hillel was deze de ene helft van een paar, en de andere helft was een andere beroemde rabbijn: Sjammai (ca. 50 v.C.-30 n.C.). Zij traden op als *nasi* en *av bet din*, maar waren ook hoofden van verschillende leerscholen binnen het streng-wetsgetrouwe farizeïsme. Daarbij gold Hillel in het algemeen als gematigder dan Sjammai; zijn uitlegging van de Torah maakte haar beter uitvoerbaar door de massa, meer in overeenstemming met de toenmalige tijd, zonder dat hij de Torah te kort deed.

Nu komt het waar ik naartoe wil. Hillel is onder meer beroemd geworden vanwege de zogenoemde Gulden Regel (*Regula Aurea*). Het verhaal gaat dat een niet-Jood

zich eens meldde bij de twee beroemde rabbi's, Hillel en Sjammai. Hij vroeg hun elk apart om de hele Torah voor hem samen te vatten binnen de korte tijd waarop iemand op één been kon staan. Sjammai stuurde de man met zijn malle vraag verontwaardigd weg. Wat verbeelde die heidense man zich wel? Was hij soms te lui om zélf de Torah te gaan lezen?

Hillel pakte het anders aan. Hij berispte de man weliswaar, maar gaf toch antwoord, vertelt de Talmoed (Sjabbat 31a): 'Wat jijzelf haat, doe dat je naaste niet aan. Dit is de hele Torah; de rest is nadere toelichting. Ga heen en leer.' Een verbazingwekkend antwoord! Eigenlijk had je zelf eens moeten proberen te bedenken, lezer, wat *jij* zou hebben geantwoord. Als je het Oude Testament een beetje kent, hoe zou je dan zélf de Torah hebben samengevat? Als een bijzondere manier om God te dienen? Maar het boeiende is dat Hillel God niet eens noemt; hij heeft het alleen over de relatie tot de medemens. En origineel is zijn antwoord ook niet. In feite is dit een al veel oudere uitspraak; we vinden die al in het apocriefe boek Tobit 4:15 (ontstaan rond 200 v.C.): 'Doe een ander niets aan dat je zelf verafschuwt.' Hieruit heeft zich het spreekwoord ontwikkeld: 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat dan ook een ander niet.'

Het opmerkelijke is dat deze zelfde uitspraak ook bij die andere grote rabbi voorkomt: Jezus Christus. Het staat in de Bergrede, maar dan in een positieve,

en daarmee eigenlijk edeler vorm (Matt. 7:12): 'Alles wat jullie willen dat de mensen jullie doen, doen jullie hun ook zo; want dat is de Torah en de profeten', oftewel: dat is de hele strekking van de Bijbel. Hier gaat het niet, zoals in Tobit en bij Hillel, om verkeerd gedrag, dat vermeden moet worden, maar om goed gedrag, dat nagejaagd moet worden. Maar in de kern komt het toch op hetzelfde neer. Denk er maar eens over na: hoe zou je willen dat andere mensen je zouden behandelen? Eerlijk? Vriendelijk? Meelevend? Geduldig? Behulpzaam? Zet het maar eens op een rijtje. En dan kijk je in de spiegel die je zojuist voor jezelf hebt ontworpen. Want dit is precies jouw opdracht: Wees te allen tijde eerlijk, vriendelijk, meelevend, geduldig, behulpzaam naar andere mensen toe, ook al doen die anderen nóg zo vervelend. Dus niet alleen naar de mensen die jou goed liggen, maar juist ook naar de mensen die jou niet zo erg liggen. Eigenlijk: naar elk mens toe die jou op de weg gebracht wordt.

Als je de zaak goed bekijkt, deed Hillel eigenlijk niets anders dan de tweede helft van de Tien Geboden in één regel samenvatten. Oftewel, hij had ook gewoon Leviticus 19:18 kunnen citeren: 'Je moet je naaste [= je medemens] liefhebben als jezelf.' Daar heb je het sleutelwoord: liefde! Dit ene vers drukt zo kernachtig uit waar het in het leven van een mens om zou moeten gaan, dat het vers meermalen in het Nieuwe

Testament wordt geciteerd. Als Jezus bijvoorbeeld (tegenover de rijke jongeling) Gods geboden samenvat, zegt Hij: 'Je moet niet doden, je moet geen overspel plegen, je moet niet stelen, je moet geen vals getuigenis afleggen, eer je vader en je moeder, en je moet je naaste liefhebben als uzelf' (Matt. 19:18-19). Merkwaardig! Jezus citeert hier eerst vijf van de Tien Geboden, maar het zesde punt dat Hij noemt, staat helemaal niet in de Tien Geboden. Maar het vat wel de tweede helft van de Tien Geboden prachtig samen. Heb je medemens lief! Als je dat doet, zul je hem niet doden, zul je niet met zijn vrouw naar bed gaan, zul je niet van hem stelen, zul je niet tegen (of over) hem liegen. En als het je ouders betreft, zul je die eren (ook al vind je misschien helemaal niet dat het zulke geweldige ouders geweest zijn). Kortom: heb je medemens *altijd* en *onvoorwaardelijk* lief. Dat is hondsmoeilijk. Maar het is wel de kern van de Torah, althans wat de horizontale relaties naar je medemensen betreft.

Paulus zegt ook iets dergelijks: 'Wees niemand iets schuldig dan elkaar lief te hebben; want wie de ander liefheeft, heeft de Torah vervuld [d.i. in praktijk gebracht]. Want dit: "Je moet geen overspel plegen, je moet niet doden, je moet niet stelen, je moet niet begeren", en welk ander gebod er ook is, het wordt in dit woord samengevat: "Je moet je naaste liefhebben als jezelf." De liefde doet de naaste geen kwaad [inte-

gendeel, beoogt juist altijd het goede voor de naaste]. Daarom is de liefde de vervulling van de Torah' (Rom. 13:8-10). En in een andere brief zegt diezelfde apostel: 'Dien elkaar door de liefde. Want de hele Torah wordt in één woord vervuld, in dit: "Je moet je naaste liefhebben als jezelf"' (Gal. 5:13-14). En verderop: 'Draag elkaars lasten, en zo zullen jullie de Torah van Christus vervullen.'

Net als Hillel kwam ook Jezus op een keer in aanraking met een man die van Hem wilde weten wat nu eigenlijk de kern van de Torah was (Matt. 22:25-28; Mark. 12:28-34; vgl. Luk. 10:25-28). Hij deed dat om Jezus op de proef te stellen: is die Jezus werkelijk zo'n groot Schriftuitlegger als van Hem beweerd wordt, of zal Hij bij een echt moeilijke vraag door de mand vallen? Het is net alsof je vandaag een beroemde theoloog op de proef wilt stellen met de vraag: Zeg eens in een paar zinnen waar het in de hele Bijbel om draait? Zelfs een beroemd theoloog zou dan best even met de mond vol tanden kunnen staan...

Jezus geeft een simpel antwoord: *het draait allemaal om de liefde*. "Je moet de Heer, je God, liefhebben met heel je hart en met heel je ziel en met heel je verstand" [Deut. 6:6]. Dit is het grote en eerste gebod. Het tweede, daaraan gelijk, is dit: "Je moet je naaste liefhebben als jezelf." Aan deze twee geboden hangt de hele Torah en de profeten', kortom, in de hele Bijbel is dit het centrale thema: het liefhebben van God en